

השוואה בין שלוש צורות משק באיזור חרוד¹

(תל־יוסף, כפר־יחזקאל ומולדת)

מאת

ר. חוטר

א. מבוא

היחידה האדמיניסטרטיבית "המועצה האזורית גלבע" כוללת אזורים גיאוגראפיים שונים, אף־כי רוב היישוב מרוכז בעמק חרוד וברמות כוכב. צורות היישוב מגוונות הן: קיבוצים, מושבי־עובדים, כפרים ערביים, כפר־עבודה אחד ומושב שיתופי אחד.

לשם בדיקת משקלו של הגורם הגיאוגראפי והחברתי נבחרו שלושה יישובים ערביים, שכל אחד מהם מייצג צורת־התיישבות שונה: תל־יוסף — את המשק הקיבוצי (ראה ציור 2), כפר־יחזקאל — את מושב־העובדים (ראה ציור 1), ומולדת — את המושב השיתופי (ראה ציור 3).

מולדת היא חלוץ המושבים השיתופיים בארץ. זוהי צורת התיישבות שבה נעשה נסיון לבור דרך־חיים שתהיה שביל־זהב בין מושב־העובדים, שבו מושם הדגש בזכויות הפרט, לבין הקיבוץ, שבו מרות הציבור וחיי הקולקטיב הם יסוד־מוסד.

כן נבדלת מולדת משני היישובים האחרים במיקומה הגיאוגראפי ובתנאים הפיסיים השוררים בה כתוצאה מכך. בעוד שתל־יוסף וכפר־יחזקאל משתרעות בשוליו הצפוניים־מערביים של עמק חרוד וגורל משקיהן תלוי בראש ובראשונה בעמק, בקרקעותיו ובמימיו — הרי שוכנת מולדת לא הרחק ממרכזה של רמת־הבזלת, איזור שיושביו התקיימו מאז ומתמיד מחקלאות־בעל, בעיקר מפלחה חרבה.

כתוצאה מהבדלים אלה שונים אף טיפוסי המשק. ההשוואה בין ענפי־המשק השונים והמסקנות שיש להסיק מכך יהוו את עיקר תכנו של מאמרנו זה.

1. המחבר מודה לד"ר י. קרמון על הדרכתו במחקר־השדה ועל שהואיל לקרוא את כתב־היד ולהעיר את הערותיו.

ב. השוואה בין ענפי-המשק²

ההשוואה נערכת כאן, כמובן, בין שלושת היישובים הנזכרים ומצב הענפים בהם היום, אף-כי לעתים אי-אפשר להימנע מ"הצצה לאחור" לצורך הסבר, הדגשה או הדגמה. כן אי-אפשר להימנע תמיד מעריכת הקבלה עם יישובים אחרים בעמק או ברמה.

בעוד שתל-יוסף וכפרי-יחזקאל יכולות לשמש דוגמה בולטת של משק ישראלי מעורב (למרות ההבדלים שביניהן) — הרי מולדת היא דוגמה למשק פלחה, או ליתר דיוק: למשק-פלחה שאינו מטרה בפני עצמה, אלא למשק שתפקידו בראש ובראשונה לשרת את ענף בעלי-החיים.

גידולי-השדה השונים, הן גידולי-בעל והן גידולי-שלחין, נבדלים זה מזה במהותם ובהיקפם³. בדיוננו על הפלחה ועל מחזור-הזרעים הנהוג בה תשמש דוגמה מפת ניצול הקרקעות של מולדת (ראה ציור 3), בעוד שהמחזור באדמת-השלחין, שהוא אפייני במידה רבה גם ליישובים האחרים בעמק חרוד, יומחש על-ידי תל-יוסף ושדותיה (ראה ציור 2).

1. גידולי-שדה בשטחי-בעל בשנת 1960/1

טבלה 1

גידולי-שדה בשטחי-בעל בשנת 1960/1

(השטחים הם בדונאמים)

חיסה	שעורה	שעורה ושיבולת	קטניות וצמחים	שחת ותחמוץ	זבל וירוק	סורגים ותירס	דלעתים ושונות	סידרת
2,917	2,421	968	2,224	1,005	1,736	663	11,214	
400	1,650	1,905	450	1,250	5,690			
2,880	1,075	592	2,397	820	1,550	400	9,814	

2. סעיף זה, לרבות הטבלאות ומפות השימוש בקרקע, מבוסס על נתונים משנת תשכ"א (1960/1). המקורות הכתובים: תכניות תשכ"א של: (א) שטחי קרקע וניצולם; (ב) גידולי-שדה—שטחי-עיבוד; (ג) בעלי-חיים — כולן בהוצאת המחלקה לפיתוח הקלאי; "תל-יוסף", תכנית המשק לשנת תשכ"א. המחבר מודה למרכזי המשק של היישובים השונים על האינפורמציה שנתנו לו.
3. מן הראוי לזכור, שגם ענף בעלי-החיים מבוסס על פלחה ומספוא, הנמנים עם גידולי-השדה הנזכרים.

השוואה בין שלוש צורות משק באיזור חרוד

מן העיון בטבלה 1 ניתן לעמוד על כמה עובדות בולטות:

א. שטחי-הגידול של תל-יוסף ומולדת נרחבים, ואילו שטחי כפר-יחזקאל קטנים יותר. הגורם הגיאוגרפי אינו אלא גורם משני, שהרי גם תל-יוסף שוכנת בעמק, ובכל-זאת שטחי-הפלחה שלה גדולים כפליים מאלה של כפר-יחזקאל⁴.

ב. בכפר-יחזקאל גידולי-הפלחה חדגוניים למדי, בעוד שבקיבוץ ובמושב

השיתופי ענף זה רבגוני יותר, ומכאן —

ג. רק שטח קטן זרוע חיטה, שהרי גידול זה הוא היחיד כמעט שאינו

מספק מזון לבעלי-חיים.

המסקנות ברורות אף הן: בכפר-יחזקאל מעולם לא היתה הפלחה ענף חשוב, העומד בפני עצמו. לא זו בלבד שאנשי המושב סבלו מפגעי-טבע ומשנות-בצורת, אלא אף התקשו להתאים את העבודה המשותפת לצרכי המשק הפרטי. לא אחת עברו מפלחה אינדיבידואלית לפלחה משותפת, ולהיפך. היום מעבדים את שדות הפלחה במשותף, מאחר שבסופו של דבר הגיעו לידי מסקנה, שאין ביכלתו של האיכר היחיד, בעל האמצעים המצומצמים, לקדם את הפלחה ולפתחה. אין ביכלתו לרכוש את כל המכונות החיוניות לענף, משום שהן יקרות מדי בשבילו, ואף תחזוקתן יקרה⁵. מחזור-הזרעים הוא תלת-שנתי: דגנים—גרעיני-קיץ—שחת. האספקה היבשה של קשר-דגנים ושל שחת היא מספקת, ואילו הביקוש לגרעינים הוא גדול⁶. ואין המושב מספק אלא 20%—25% ממנו.

מאז הקמתה היתה תל-יוסף מבוססת על פלחה, רפת ומספוא, שלא כעין-חרוד, שנועדה להיות משק המטעים של "הקבוצה הגדולה"⁷. בעשור הראשון הגיעה הפלחה בתל-יוסף לכדי 40% מהכנסות המשק, אך רק בשנת 1934 החל הענף לשאת את עצמו ולתת רווחים של ממש, וזאת לאחר שהקיבוץ

4. עם זאת מן הראוי לציין, שיש כאן גורם נוסף, שאין לזלזל בו כלל: השטח הפיסי הכולל של כפר-יחזקאל קטן מזה של תל-יוסף, שכן יחידות-המשק שלו, הן אלה בהווה והן אלה המתוכננות לעתיד, מועטות מאלה של תל-יוסף. בשנת תשכ"א היו בכפר-יחזקאל 130 יחידות, ואילו בתל-יוסף — 185, כלומר, הבדל של פחות מ-50%.

5. דלק, חלקי-חילוף ומכונאים.

6. כ-3,000 טון בשנה.

7. בעמק, כא—כב, נובמבר 1947, עמ' 20.

היה בין הראשונים שרכשו קומביין, טראקטור ומזרעה. בהמשך הזמן, בלחץ המחסור בכוח-אדם, נאלץ היה המשק להגביר את המיכון, על-אף ההשקעות וההוצאות הגדולות שהיו כרוכות בכך (מובן, שהתיישבות קולקטיבית עשויה להתגבר על קשיים מעין אלה ביתר קלות מאשר איכר פרטי במושב-עובדים). מחזור-הזרעים של תל-יוסף דומה לזה של כפר-יחזקאל, ואף בו נעשה עיבוד המדרונים לפי קווי-גובה, למניעת סחף הקרקע. יש שאחת לשש שנים מגדלים זבל ירוק, במקום שחת.

שלא כמו בכפר-יחזקאל, מספקים גידולי הפלחה את מרבית המזון הגס לרפת. הגרעינים מכניסים 7%—8% מן ההכנסה השנתית ברוטו של המשק. גרעיני השעורה נמכרים בחלקם ל"זרע".

אין ספק, שבמולדת הגורם הגיאוגרפי חשוב לאין ערוך ממבנה המשק, ומכאן התלות הרבה בפלחה, המספקת מזון לבעלי-החיים ומותרה עדפים לשיווק. אך אין הבעיה כה פשוטה כפי שהיא נראית במבט ראשון. אין להשוות רק בין מולדת לבין היישובים האחרים של עמק חרוד, כי-אם מן הראוי להשוותה גם עם יישוב דומה לה מבחינה גיאוגראפית, אך שונה ממנה בצורת ההתיישבות, כמו, למשל, מושב-העובדים רמת-צבי.

אף מתוך השוואה שטחית בין שני היישובים הללו עולה (וההבדלים בולטים ביתר שאת בגלל גדלם השונה של שני היישובים⁸), שבאדמות רמת-צבי תופסים שדות השחת והתחמיץ חלק רב יותר בהרבה (כ-3,000 דונאם) מדגני החורף, ובייחוד החיטה (1,740 דונאם)⁹.

תזילה היתה הפלחה במולדת מבוססת על מחזור דו-שנתי: כרב-שעורה וכרב-חיטה. יבולי התיירס היו נמוכים ביותר¹⁰, מפאת המחסור במים, ובייחוד בטללים. עם התרחבות הרפת ושאר ענפי החצר, הופנה חלק מן היבולים לאספקה עצמית.

היום מחזור-הזרעים שונה, הודות לנסיון ולידע שרכש המושב בתחום זה מאז עלייתו על הקרקע והודות למחשבה הרבה שהקדיש לו. בשדות הרחוקים המחזור הוא שש-שנתי — היינו, מחזור תלת-שנתי כפול — ואילו בשדות הקרובים המחזור הוא חמש-שנתי, לפי הסדר הבא: שעורה—תחמיץ—חיטה—

8. גודל השטח הפיסי של מולדת הוא 10,342 דונאם, ואילו זה של רמת-צבי — 7,200 דונאם.

9. השווה עם הנתונים על מולדת המובאים בטבלה 1.

10. 70—100 ק"ג לדונאם.

השוואה בין שלוש צורות משק באיזור חרוד

גידולי-קיץ (או כרב)—שחת, וחוזר חלילה (ראה ציור 3). הנטייה היא, כמובן, לגדל מינימום של גידולי-קיץ (כ-20%) ומאכסימום של דגני-חורף (40%)¹¹. מנסים לשמור על יחס של 3:1 בין שעורה לחיטה. מן הראוי לציין, שיבולי החיטה והשעורה כמעט שווים; הסיבה לכך הם לאו דווקא תנאי-האקלים וסוג האדמה, אלא בעיקר סדר המחזור. יבול הגרעינים הוא 1,200—1,000 טון בשנה¹², מזה 50% חיטה, בקירוב. קרוב לשני שלישים מכלל היבול משווקים ל"זרע", ל"משביר יבולים" ודומיהם. בשנים האחרונות כשליש מן ההכנסות ברוטו של מולדת באות מן הפלחה— עם תנודות ניכרות בשנות בצורת— וענף זה צועד אפוא בראש ענפי המשק.

2. גידולי-שדה בשטחי-שליחין

טבלה 2

גידולי-השדה בשטחי-השליחין
(בדונאמים)

גן-ירק	מספוא ירוק	סלק-סוכר	כותנה	גרעיני-קיץ	סך-הכל ¹⁴
280	840	280	690		2,880
250	1,110 ¹³	140	150	200	1,850
60	430				400

בתל-יוסף ובכפרי-יחזקאל גדולה הרבגוניות בגידולי-שליחין. כן בולטת בהן התרחבות השטחים שנועדו לגידולי-התעשייה, במיוחד בתל-יוסף. אגב, בכפרי-יחזקאל גידולים אלה, ובייחוד הכותנה, כמעט לא היו ידועים עד השנה האחרונה. במולדת, לעומת זה, רבה החדגוניות בגידולי-שליחין, ומועטים השטחים שנועדו לגידולים אלה. הסיבה לכך הם הגורם הגיאוגרפי והמחסור

11. האחוז הגבוה ביותר מבין כל יישובי האיזור.

12. אי-אפשר לדבר על "יבול שנתי ממוצע", מאחר שבשנים שחונות היבול הרבה יותר קטן.

13. לרבות 300 דונאם של מרעה זרוע. ראה להלן, עמ' 104.

14. השטח הפיסי גדול יותר בשליש, בערך.

במיי־השקאה. אין לשכות, שתל־יוסף וכפרי־חזקאל נמנים עם משקי "אגודת המים", בעוד שמולדת היא משק "קונה מים"¹⁵. מכאן, שיש לדון בכל ענף בנפרד. תל־יוסף ומחזור־השלחין של שדותיה משמשים, למעשה, מדגם למשקי העמק כולו. מחזור־השלחין של תל־יוסף הוא שש־שנתי, ולמעשה הוא כולל שמונה גידולים, לפי הסכימה הבאה:

- שנה א' — 1. תלתן (קטניות) ;
 שנה ב' — 2. סלק־סוכר ; 3. תירס לירק ;
 שנה ג' — 4. כותנה ;
 שנה ד' — 5. חיטה ; 6. תירס לתחמיץ ;
 שנה ה' — 7. כותנה ;
 שנה ו' — 8. חיטה (חריש עמוק + זבל אורגאני).

מן הראוי להסביר את ראשיתו של המחזור, משום שהיא קובעת, למעשה, את סדרו. סלק־הסוכר צורך הרבה חנקן, ולכן רצוי לגדלו אחרי גידול המעשיר את הקרקע בחנקן, כמו, למשל, קטניות. זאת ועוד, מאחר שהתלתן הוא צמח שניתן לגדל אותו בכל ימות השנה — מנוצלים השטחים שנועדו לסלק־סוכר במשך כל הזמן. לאחר שניצל הסלק את הקרקע, שוב אי־אפשר לזרעו באותו שדה אלא כעבור שש שנים.

בחדשי הקיץ מגדלים תירס, המשמש מזון ירוק לרפת. חיוניותו של התירס לבקר רבה ביותר¹⁶. הכותנה נאספת בעיצומו של קיץ ונשלחת למנפטה הקרובה. באיזור חרוד נתאפשר גידולה רק לאחר הקמת מאגרי־המים הגדולים, שהודות להם ניתן להשקות את השדות בחדשי־הקיץ הראשונים¹⁷. החיטה היא, למעשה, גידול "בעל בשלחין", המנצל את רשת־המים במקרה של בצורת, כמו בשנים האחרונות, שהיו שחונות במיוחד.

15. כמו, למשל, רמת־צבי, שכנתה הקרובה, ויישוב אחר מרוחק למדי, הנמצא עדיין בתחום שיפוט של המועצה האזורית גלבע: יזרעאל.
 16. בתירס אחוז התאית והחמרים שאינם נעכלים הוא קטן בהרבה מזה של שחת ושל מזון יבש אחר.
 17. יכולת־הקיבול של האגם המרכזי, שנחנך בשנת 1955, היא 1,465,000 מ"ק ; ואילו זו של האגם המערבי, שנחנך בשנת 1958 — 1,525 מיליון מ"ק. בחדשים אוגוסט—ספטמבר מתרוקנים האגמים.

השוואה בין שלוש צורות משק באיזור חרוז

גן־ירק. — אף־על־פי שירקות אינם צורכים הרבה מים¹⁸ ועל־אף אפיו של המשק המעורב בתל־יוסף ובכפר־יחזקאל, אין רואים בענף הירקות ענף עיקרי. בכפר־יחזקאל, שהיא שמרנית באופן יחסי, כמעט אף פעם אחת לא הכניס הענף יותר מ־10% מן ההכנסה השנתית ברוטו¹⁹. הסיבה העיקרית לכך היא, שאין עמק חרוז נהנה מיתרונות־אקלים, כגון הבשלה מוקדמת — כמו, למשל, משקי עמק־הירדן — או מקרבה לשוקי הערים הגדולות, דבר המזויל את דמי ההובלה.

מכאן, שהמשקים משתדלים לספק בראש ובראשונה את צריכתם העצמית, והם משווקים עדפים מועטים בלבד דרך "תנובה" תל־יוסף. לא אחת נאלצים המשקים לקנות ירקות מסניף "תנובה" בעפולה. בייחוד מרבה בכך מולדת, שגן־הירק הקטן שלה משמש בעיקר לגידול זרעי ירקות, כגון גזר וכרובית. במולדת אין הענף מכניס אלא 2%—3% מן ההכנסה השנתית ברוטו של המושב.

בתל־יוסף ההכנסה מן הירקות היא 5%—6%, בממוצע, מן ההכנסה השנתית ברוטו²⁰. עמל רב הושקע בגן־הירק, ובעונות מסוימות מגדלים בו מיני ירקות שמחיריהם בשוק עשויים להיות גבוהים.

מובן, שהמשק הפרטי מתאים יותר לגידולים מסוימים. בכפר־יחזקאל, למשל, יש גן־ירק של 30—40 דונאם, שבו מגדלים תרד נירזילנדי. את הירק הזה, שיבוליו גבוהים ביותר, מגדלים מדי שנה בשנה כספיה, באותו מקום ובתוספת גדולה של דשן. יתרון זה, שמקורו בידע, מחייב עבודת ידיים, דבר המתאים למשק משפחתי. אך, כאמור, אפילו בכפר־יחזקאל אין גן־הירק ענף עיקרי.

מספוא ירוק. — חלק גדול מתצרוכת המים של היישובים משמש לגידול מספוא: במולדת — כשליש, בתל־יוסף — פחות משליש²¹, ובכפר

18. כ־500 מ"ק לדונאם. דונאם מספוא או סלק־סוכר, לעומת זה, צורך 500—600 מ"ק, גן־פרי — 700—800, ואילו כרם, מטע זיתים או פרדס — עד 1,000 מ"ק.

19. להוציא את שנות המאורעות (1936—1939) ושנים כמו שנת 1953, שבה הכניס גן־הירק כ־13% מן ההכנסה השנתית ברוטו.

20. גם בענף זה חלה בשנת 1953 עלייה בהכנסות, כתוצאה מהגדלת מכסות־המים וכן הענקת הלוואות־פיתוח והביקוש הגובר למזונות (בעקבות העלייה ההמונית). עם זאת כמעט לא נעשו עדיין נסיונות לגדל גידולי־שלהין אחרים, כגון סלק־סוכר וכותנה.

21. בשנים 1934—1943 צרך המספוא כ־50% מן המים שהוקצו למשק, ואילו

יחזקאל — המחצית, בקירוב. גידולי המספוא הם חלק נכבד של מחזור השלחין, בייחוד בתל-יוסף²². שטח השלחין בכפר-יחזקאל עדיין מרוכז, אך יש נטייה לפצלו. האינסטאלאציה בשדות, העיבוד וההשקאה נעשים במשותף, כמו במשק הקיבוצי, ואילו את שאר העבודות עושה כל איכר בחלקתו-הוא. שטחי המספוא של כפר-יחזקאל ותל-יוסף משתרעים על 45%, בקירוב, מכלל שטחי המספוא של יישובי עמק חרוד, וברור אפוא, שהרפתות של שני יישובים אלה הן מן הגדולות באזור.

גידולי-תעשייה (סלק-סוכר וכותנה). — בתפוצתם של סלק-הסוכר והכותנה בשלושת המשקים יש כדי לשמש אילוסטראציה להבדלים הגיאוגרפיים-אובייקטיביים והתיישבותיים-סובייקטיביים שבין יישובים אלה. בעוד שבמולדת אין מגדלים כלל גידולי-שלחין, פרט לאלה הקשורים באופן ישיר ברפת, בגן-הירק ובמטע, הרי שני המשקים האחרים מגוונים יותר, בייחוד תל-יוסף, שכמה מגידוליה הם הנרחבים ביותר בעמק כולו²³. כפר-יחזקאל תוכל לשמש עדיין דוגמה למשק עובדים, אף-כי העיבוד הקולקטיבי הולך בה רוב, אגב הונחה מסוימת של משק החי הפרטי המסרתי. בשנים האחרונות, עם הרוויית השוק בחלב, בביצים ובירקות, הופנה חלק ניכר ממאמצי המשק²⁴ לענפים אחרים, שהרנטאביליות שלהם הוכחה במשקים הקיבוציים של האזור. בכפר-יחזקאל, למשל, הותקנו בריכות-דגים, חודש ענף ההדרים והוחל גם בגידולים אחרים, כגון סלק-סוכר וכותנה. קרקעות העמק ואקלימו מתאימים מאוד לגידול כותנה; היא מבשילה במהירות, אפשר להתחיל מוקדם בקטיפה וגם היבולים גבוהים מאלה שברוב האזורים האחרים של הארץ. יתרון נוסף הוא, שניתן לשלב את הכותנה יפה במחזור-הזרעים. ואכן, שטחי הכותנה של תל-יוסף גדולים פי שלושה, בערך, משטחי סלק-הסוכר, כמו ברוב היישובים בעמק חרוד.

ב-1949 — 38% בלבד. להבדל גדול זה גרם ענף חדש, הלא הוא המדגה, שכבר בשנה הראשונה לקיומו תפס את המקום השני בתצרוכת המים: 27%; הפרדס צורך 12%, גן-הירק — 10%, והכרם — 5%. ראה: תל-יוסף, כ"ה שנים, עמ' 55. 22. ראה מחזור-השלחין בעמ' 102.

23. כגון כותנה ואגסים; בשטח ברוטו — גם המדגה.

24. השקעות הון, לרבות רכישת מכונות חדישות; חלק ניכר ממי ההשקאה; כוח-עבודה לעיבוד המשותף, בדומה לענף המספוא (מחלקים את השדה אחרי הזריעה; ההשקאה היא מרוכזת).

השוואה בין שלוש צורות משק באיזור הרוד

בעוד שכבר היום מכניסה הכותנה 6%—7% מן ההכנסה השנתית ברוטו של תל-יוסף, אף-על-פי שהחלו מגדלים אותה, כאמור, רק בשנים האחרונות, הרי מאז 1953 ועד 1960 לא התרחבו כלל שטחי סלק-הסוכר (2%—3% מן ההכנסה). הסיבה לכך היא, שאין לסלק-הסוכר אותם היתרונות שיש לכותנה. עם זאת מן הראוי להרחיב את הדיבור על כמה נקודות:

ייצור סלק-הסוכר הוא זול, באופן יחסי, שכן הוא צורך מעט מים, מה גם שגידולו בעיקר בחדשי-החורף. הכותנה, לעומת זה, צורכת כמויות גדולות של מים, ודווקא בחדשי-הקיץ החמים והשחונים²⁵. גם קרבתו של בית החרושת לסוכר בעפולה היא יתרון, בייחוד בזמן האחרון, לאחר שבאזורים אחרים החלו שולחים חלק גדול של יבולי הסלק לבתי-החרושת החדשים ברמת-גן ובקריית-גת²⁶. בכך סולק אפוא אחד המכשולים שגרמו בשנים האחרונות לצמצום-מה בשטחי סלק-הסוכר. אין זאת אומרת, כמוכח, שבכך הוסרו כל המכשולים, שהרי סלק הסוכר מעורר, כאמור, בעיה במחזור-הזרעים, שטרם באה על פתרונה. מצד אחד צורך הסלק הרבה חנקן, אך, מצד אחר, מביאה כמות מוגזמת של חנקן לירידה באחוז הסוכר שבסלק. לעת עתה ניתן לשלב גידול חשוב זה במחזור-הזרעים רק אחת לחמש-שש שנים, ואין אפשרות להרחיב את ייצורו אלא-אם-כך מרשתים שטחים גדולים, דבר שאינו בר-ביצוע בשטח הפיסי הנוכחי של השלחין.

3. מטעים וכרמים

ט ב ל ה 3

מטעים וכרמים

(בדונאמים)

סך-הכל	חרובים ושוניות	אגסים	זיתים	ענבים	הדרים	
558		54	110	79	285	תל-יוסף
500	95				405	כפר-ייחזקאל
111	5		69	37		מולדת

תכנית תשכ"א: 100 (תל-יוסף) 15 (מולדת) 8 (תל-יוסף).

25. ראה עמ' 103.

26. קדקדי סלק-הסוכר משמשים גם מזון לרפת. כמובן משתמשים בפולפה, המשמשת, יחד עם סלק-בהמות, לעשיית תחמיץ. טיבו של תחמיץ זה גבוה למדי.

הדרים. — בשנים האחרונות לא התרחבו המטעים²⁷, פרט לפרדסים, ובייחוד האשכוליות, ששטחיהם בעמק חרוד הוכפלו ואף שולשו²⁸. דוגמה בולטת לכך היא כפר־יחזקאל, שבה ענף זה הוא ותיק מאוד. היום כל פרדסי הכפר צעירים, וטרם החלו להניב פירות. שאר עצי־הפרי שלה — כגון: עצי־זיתים, עצים נשירים, גפנים וכן עצי־הדר מניבים — נמצאים ליד הבית, לצריכה עצמית.

בינתיים התברר, שענף האשכוליות הוא ענף מכניס. אמנם אין יכוליו גבוהים²⁹, אך יש לו יתרון אקלימי חשוב: בעמק חרוד מבשילות האשכוליות מוקדם, ואפשר לשווק את מחצית היבול כבר בראשית העונה³⁰. מרבית הפרי משווק לחוץ־לארץ, שכן טעמו משובח. הפרדסים, שהם אפייניים כל־כך למשק הפרטי במישור־החוף, מעובדים בכפר־יחזקאל עיבוד משותף.

בתל־יוסף משתרעים הפרדסים על יותר ממחצית שטחי המטעים. רובו של הפרדס הוא ותיק, וחלקו ניטע אף לפני מלחמת־העולם השנייה³¹. היום מכניס הענף 7%—8% מן ההכנסה השנתית ברוטו של המשק.

מן הראוי להדגיש, שבדרך־כלל מרוכזים הפרדסים במדרונים הנמוכים שלרגלי הגלבוע, מקום שם מצויה אדמה עמוקה, שניקוזה טוב בהרבה מזה של אדמות העמק המישוריות, שהן ביצתיות במקצת.

זיתים. — כ־20% מכלל כרמי־הזיתים בעמק שייכים לתל־יוסף. תחילה לא עובדו כראוי (בעל), אך עם המעבר לעיבוד אינטנסיבי החלו היבולים לגדול. בשנים טובות³² ההכנסה מן הזיתים דומה לזו של סלק־הסוכר. זיתים הגדלים שלחין אינם טובים לאצירת שמן, משום שהם מכילים אחוז

27. לא זו בלבד שאין להם יתרונות אקלימיים, אלא הם אף צורכים הרבה מים מתוקים (ראה הערה 18), או כמעט מתוקים (עד 200—250 מ"ג כלור לליטר).

28. לעין־חרוד איחוד, למשל, כ־480 דונאם פרדס, מזה כשני שלישים פרדס צעיר, שעדיין אינו מניב פירות.

29. 5 טון לדונאם במטע הזותיק.

30. שלא כבעמק בית־שאן, מקום שם נעשה הקטיפה כמעט בבת אחת (80% מן היבול).

31. ראשיתו של הענף, כמו זה של כפר־יחזקאל, בסוף שנות העשרים, עת ניטעו

5 דונאם בגבעת קומי. בשנת 1932 הוחל בעיבוד השטחים שלרגלי הגלבוע.

32. עץ־הזית מניב שנה אחת בשפע, ואילו בשנה שלאחריה יכולו קטן בהרבה.

השוואה בין שלוש צורות משק באיזור הרוד

גבוה של מים, והם טובים אפוא רק לכיבוש ולאכילה. ניתן להבחין בין זיתים ירוקים לשחורים. אלה האחרונים זקוקים אמנם לטיפול מסור ולעבודה רבה יותר, אך מאחר שמחיריהם גבוהים ב־50%, בקירוב, מאלה של הזיתים הירוקים, מרבים יישובי האיזור לגדלם. למסיק הזיתים נחוצה עבודת־ידיים רבה, וילדי המשקים נחלצים לעזרת המבוגרים ומתגייסים לעבודה. בחלקם הקטן גדלים עצי־הזית בחצר תל־יוסף (היינו, במדרוני גבעת קומי), ואילו בחלקם הגדול — סמוך לפרדסים.

במולדת יש מטע גדול, יחסית, אף בהשוואה ליישובים האחרים בעמק³³: שני שלישים, בקירוב, מכלל שטחי המטע של המושב. למרות אדמת־הבזלת הכבדה אין כמעט בעיה של חוסר־ניקוז, משום שהמטעים ניטעו במדרון. הענף מכניס 3%—4% מן ההכנסה השנתית ברוטו.

הגפן. — ענף זה של מטע הוא השלישי בחשיבות והראשון בוותק. אחת הבעיות העומדות לפני אלה הרוצים להרחיב את שטחי המטעים היא מליחות המים. אין עצי־הפרי הנשירים סובלים מים מלוחים מדי, ובייחוד האגסים זקוקים למים מתוקים. בתל־יוסף מצויים כ־40% ממטעי האגסים של כל העמק. בדרך־כלל מניחה התנובה את הדעת, בייחוד בשנים קרירות. מובן, שהצלחה זו אינה רק פרי של תנאים מקומיים אופטימאליים, כי־אם של התמסרות ושל נסיון שנקנה במשך שנים.

4. ענף בעלי־החיים

טבלה 4

ענף בעלי־החיים

בהמות־עבודה	לול (באלפים)		צאן	בקר לבשר		בקר לחלב				
	מטילות	פיטומים		פרות עגלים	סה"כ	פרות עגלות	סה"כ			
4	40	7	477	109	109	432	222	210	תל־יוסף	
63	123	28	250	229	229	721	402	319	כפרי־חזקאל	
5	40	8	800	176	81 ³⁵	95 ³⁴	192	89	103	מולדת

33. חפצי־בה — 50 דונאם, בית־אלפא — 68 דונאם, ועין־הרוד איחוד — 70 דונאם.

34. לרבות 2 פרים.

35. לרבות עגלות.

ענף בעלי-החיים הוא בלי ספק הענף החשוב ביותר במשק המעורב, ובייחוד במושבי-העובדים. ההבדלים הגדולים בין ענפי שלושת היישובים נובעים הן מן הגורמים הטבעיים (כפרי-יחזקאל ומולדת) והן מצורת ההתיישבות (כפרי-יחזקאל ותל-יוסף).

רפת (בקר לחלב) — במשק המעורב הרפת היא אחד הענפים העיקריים. הן בהיקף מחזור-הכספים, הן במספר העובדים בה והן בחלקה באספקת המזון לאוכלוסייה וביצירת זבל אורגאני בשביל ענפי השדה והמטע. מכאן גם יציבותו הרבה של הענף בכפרי-יחזקאל ובתל-יוסף כאחת.

בעוד שבמשך כל שנות קיומה כמעט של כפרי-יחזקאל הכניסה הרפת 40%—55% מן ההכנסה השנתית ברוטו, הכניסה בתל-יוסף 20%—30%, ובמולדת — 15%—20%.³⁶

בהיותה ענף עיקרי, מנצלת הרפת של כפרי-יחזקאל את מירב גידולי הפלחה, הן כמזון גם והן כמזון מרוכז (גרעיני שעורה וקטניות). מיההשקאה מנוצלים בחלקם הגדול למספוא ירוק, המשמש מזון טרי ועסיסי לבקר. מספר ראשי הבקר לא הופחת גם באותן השנים שבהן מחיר החלב היה נמוך, ואף כאשר התוצרת נמכרה בהפסד.³⁷ פרט לאספקת המזון לבקר, הטיפול ברפת הוא אינדיבידואלי, אך, כאמור, יש נטייה לגדל חלק מן המספוא בנפרד, סמוך לחצר.

ממוצע טוב למשפחה הוא 8 ראשים; אין מספר הראשים ליחידת-משק עולה על 20—25. הודות לתנאי המשק הפרטי ולהתמחותן של כמה משפחות עלתה רמת הענף במושב, ואף הוקם בו המכון הראשון בארץ להרבעה מלאכותית. מכון זה, שהוכתר בהצלחה רבה, פתר, כמובן, את בעיית ההחזקה של פרים,³⁸ ומאז הקמתו היה הכפר לאחד הספקים העיקריים של פרות לחלב. רבות הן פרות-השיא במושב (6—7 אלפים ליטר לשנה), אף-כי הרמה

36. במולדת — רק מאז תום מלחמת-העולם השנייה. גם הנתונים על תל-יוסף הם מתקופה מאוחרת למדי, שראשיתה בעשור השני לקיום המשק, היינו, לאחר העברת כל המבנים, לרבות הרפת, לגבעת קומי ולאחר הגדלת שטחיה-השלהין.

37. כתוצאה מיבוא של חלב ושל מוצרי-חלב במחירים מוזלים, בייחוד אחרי מלחמת-העולם השנייה. אותה עת היה משק-החלב של כפרי-יחזקאל הגדול בסוגו בכל הארץ. בשנת 1945 מנתה הרפת 417 חולבות; בשנים האחרונות חלה ירידה קלה בגודל העדר: בשנת 1959 מנה 754 ראש (וראה טבלה 4).

38. ראה: כפרי-יחזקאל, עמ' 113—114; כן ראה: בעמק, עמ' 28.

השוואה בין שלוש צורות משק באיזור הרוד

הכללית נמוכה במקצת מזו של הרפת במשק הקיבוצי. כמו, למשל, הרפת של תל-יוסף, שהיא הגדולה ביותר באיזור כולו³⁹. מאז סוף שנות השלושים, עת ענפי המשק השונים הגיעו לייצוב, כמעט לא חלו שינויים בגודל הרפת ובמספר החולבות (200 ראש, בקירוב). מובן, שעם השבחת הגזע ועם המעבר לחליבה ממוכנת חלה גם עלייה בתנובה⁴⁰. עם זאת מן הראוי לציין, שעל-אף העובדה שלא הוקטנה הרפת — צומצמו שטחי המספוא של תל-יוסף במידה רבה: בשנת 1947 השתרעו על 1,200 דונאם, בשנת 1959 — על 1,070 דונאם ובשנת 1961 — על 840 דונאם בלבד. הסיבות לכך הן, בין השאר:

- א. גידול היבול לדונאם, הודות לאינטנסיביות ולהתמחות;
- ב. הכנסת גידולי-מספוא חדשים וניצול שיירי סלק-הסוכר כמזון לרפת;
- ג. הקטנת השטח של גידולי-הקיץ, על-מנת לחסוך במים.

לתל-יוסף כמעט אין מרעה זרוע. למעלה מ-50% מן המרעה הזרוע בעמק מוחזקים על-ידי איכרי כפרי-יחזקאל. ייתכן, ששוללי המרעה הזרוע התנגדו לו בגלל המגרעות הבאות: (א) פחת גדול, כתוצאה מדריכה ורמיסה; (ב) ההוצאות לגידור, ובייחוד לגדר חשמלית. לעומת זה עדיף המרעה הזרוע על המרעה הרגיל, משום שהוא חוסך בכוח עבודה (קציר, איסוף והובלה אל הרפת).

גם במולדת רווחיותו של הענף סבירה (כ-20% מן ההכנסה השנתית ברוטו). מן הראוי לציין, שהרפת, כמוה כענפים אחרים של המושב, היא משותפת ומנוהלת כמו בקיבוץ. מכאן, שהתנובה השנתית הממוצעת לחולבת היא גבוהה. שטחי המספוא של המושב קטנים למדי⁴¹, ובמשך כמה שבועות בעיצומו של קיץ אין הרפת מקבלת מזון ירוק וטרי, אלא שחת ותחמיץ בלבד. לעומת זה נהנה העדר ממזון מרוכז ומשחת, שהוכנו בידיעה רבה ובקפדנות. חלק-הארי של הכנסות הרפת הוא מן החלב, אך בכפרי-יחזקאל ובתל-

39. פרט לרפתות המושבים כפרי-יחזקאל ורמת-צבי.

40. ממוצע שנתי של 3,300 ליטר לחולבת בסוף שנות השלושים עלתה התנובה עד ל-5,350 ליטר לחולבת בשנת 1961. במיכון הרפת הוחל בעיקר מחמת המחסור בידיים עובדות. מובן, שברפתות הקטנות של כפרי-יחזקאל קשה יותר להגיע לדרגת-המיכון הגבוהה של הקיבוץ או של המושב השיתופי.

41. ראה טבלה 2.

יוסף גם ההכנסות מברשם של עגלים מפוטמים ומפרות שתנובתן ירודה אינה מבוטלת⁴². במולדת, לעומת זה, יש עדר נפרד לברש.

צאן ובקר לברש. — הואיל וענף זה אכסטנסיבי יותר מזה של גידול בעלי-חיים אחרים, יש צורך בשטחים נרחבים, המרוחקים מן הבית. מכאן, שאין הוא מתאים ביותר למשקים הפרטיים של כפר-יחזקאל, שהרי אין באפשרותו של איש המושב ללכת אחר הצאן או לרעות את עדר הבקר בשטחי המרעה שעל הרמה. משק המושב עדיין מבוסס כמעט כולו על ענפי הצר ועל גידולי-השלחין הקשורים בהם, הנמצאים בקרבת הכפר. מכאן, שעדר הצאן הוא הקטן ביותר מבין עדרי האיזור⁴³.

לתל-יוסף עדר צאן בינוני, המונה 500 ראש, בקירוב. לא חלו שינויים ניכרים בגדלו, אלא שבינתיים נשתבח הגזע ועלתה תנובת החלב⁴⁴. אך, שלא כרפת, יש נטייה מסוימת בתל-יוסף ובמשקים אחרים בעמק להגדיל את עדר הצאן, אף-על-פי ששטחי המרעה הטבעי הולכים ומצטמצמים בעקבות תוספת המים והרחבת שטחי השלחין. הדבר מזכיר תופעה דומה בעבר, כאשר הצר המיכון בפלחה את צעדי הצאן בשדות⁴⁵.

בעוד שבתל-יוסף מכניס הענף כ-3% מן ההכנסה השנתית ברוטו, ובכפר-יחזקאל אף פחות מזה, הרי במולדת מכניס הוא בשנים האחרונות 10%, ובכך הגיע לדרגת הענף הרביעי, שרווחיותו סבירה — התנובה הממוצעת לרחלה דומה לזו שבתל-יוסף. כבשאר המשקים החליבה במולדת היא מיכאנית וחוסכת כ-50% מימי-העבודה⁴⁶.

אך את הקפיצה הנחשונית עשתה מולדת בענף אחר, צעיר וחדש לא רק באיזור, אלא בארץ כולה, הלא הוא ענף הבקר לברש⁴⁷. ראשיתו בשנת

42. מן הראוי לציין, שמשקלו של עגל מפוטם מגיע תוך שנה אחת ל-400 ק"ג, בקירוב, ובדרך-כלל הדבר משתלם.

43. להוציא את רמת-צבי, שעדרה קטן עוד יותר, על-אף העובדה, שהיא שוכנת ברמה (וראה הערה 46).

44. ממוצע שנתי של 130—250 ליטר לרחלה.

45. ראה: בעמק, עמ' 24.

46. חליבה ב"קארוסלה". למעשה יש בכפר-יחזקאל רק עדר צאן אחד, השייך לאחת המשפחות.

47. בשנת 1960 תפס את המקום החמישי בין ענפי-המשק (5%—6% מן ההכנסה השנתית ברוטו).

1953/4, כאשר רעו עגלים במרעה פתוח. אליהם נוספו מבכירות מן הרפת, שתנובתן היתה ירודה. כן נקנו פרות גזעיות מתורכיה. היום כולל העדר שלישי פרות הולאנדיות, שלישי — פרות תורכיות, ושלישי — פרות שטופחו במקום⁴⁸. שלא כבעדר החלב ולמרות עונת־ההרבעה הקצרה, בשום פנים אין ההזרעה המלאכותית באה במקום ההרבעה, אלא רק כדי להשלימה. (מולדת מחזיקה באופן קבוע 2—3 פרים). יש הרואים בוולד את עיקר ההכנסה מן העדר, ולפיכך טוענים, שיש לגדלו במהירות ובאינטנסיביות ולהזינו הזנה מרוכזת. לעומתם יש סבורים, שרווחיות העדר תגדל ברגע שיטפלו בו טיפול אכסטנסיבי. נראה, שהשקפה זו צריכה לשמש נר לרגלי האחראים לענף, שכן אין צורך לטפל בעדר באופן אינטנסיבי, לא מבחינת המזון ואף לא מבחינת ימי־העבודה המוקדשים לטיפול אינדיבידואלי. המסקנה מן האמור היא, שעדר בקר לבשר זקוק לשטחים נרחבים, שאינם ניתנים לעיבוד חקלאי, אף־על־פי שאלה מצומצמים, כידוע, הן בעמק והן ברמה. ואמנם חוכר המושב שטחים נוספים, המשתרעים אף מעבר לגבולותיה האדמיניסטרטיביים של המועצה האזורית. שטחים אלה מגודרים, ונמשכים לארכו של נחל יששכר, בייחוד במורדותיו הצפוניים, בין חורבות ג'ובלא ומורסס.

בעונת הגשמים משמשים שטחי המרעה הטבעי הקרובים למשק לעדרי הצאן⁴⁹, ואילו השטחים הרחוקים יותר — לעדר הבקר לבשר. מיד לאחר הקציר מעבירים את העדרים מן השטחים המגודרים ורועים אותם בשדות השלף. יש שמעמידים עליהם שומרים ויש שמקיפים אותם גדר חשמלית. באוקטובר מחזירים אותם אל השטחים המגודרים, מקום שם הם מקבלים לעתים תוספת של מזון מרוכז.

ל. ל. — הלול הוא אחד הענפים העיקריים של המשק המעורב הישראלי. לא זו בלבד שהוא מספק ביצים, אלא בשנים האחרונות הוא אף ספק־הבשר החשוב ביותר לתושבי הארץ⁵⁰. עם זאת יש בעיות של עדפים ושל יבוא

48. מן הראוי להוסיף, שבין יישובי העמק בית־השיטה היא היחידה שיש לה עדר בקר העולה בגדלו על זה של מולדת: כ־350 ראש, מהם כ־40% פרות. עדר הבקר לבשר של מולדת, לעומת זה, כולל בעיקר פרות.

49. כך הדבר לא רק במולדת, אלא גם בבית־השיטה (בייחוד ביער החרובים) ובמשקים השוכנים במורדות גבעת קומי.

50. ראה טבלה 4. המחזור השנתי של תרנגולות מפותמות גדול יותר מזה של המטילות, שכן במשך שנה אחת נשחטים 4—5 מחזורים.

גרעינים (מטבע־חוץ), דבר המונע את הרחבת הענף במרבית המשקים. גם רנטאביליות הענף אינה תמיד גבוהה.

במשקי כפר־יחזקאל תופס הלול, בדרך־כלל, את המקום השני בהכנסה השנתית ברוטו. גדלם של לולי מולדת ותל־יוסף דומה. הלול של תל־יוסף, שהוא הקטן בין כל יישובי העמק, מכניס 8.5% מן ההכנסה השנתית ברוטו של המשק.

בעבר נעשו במולדת נסיונות להקים את הלול כענף אינדיבידואלי ועיקרי, שבעולו נשאו, למעשה, הנשים. היום הלול משותף, כמו שאר הענפים, ולטיפול בו מפרישות החברות מספר ימי עבודה "פרודקטיבית", בדומה לימי העבודה שהן מפרישות לשירותים. בשנים האחרונות תופס הענף את המקום השני — אחרי הפלחה — בהכנסה השנתית ברוטו של המושב (25%), על־אף המאבק על קיומו כענף רנטאבילי.

מ ד ג ה . — למולדת אין בריכות־דגים, ואפשר להניח בבטחה רבה למדי, שגם בעתיד לא יגוון המושב את משקו בענף רנטאבילי זה.

ט ב ל ה 5

שטחי המדגה

(בדונאמים)

שטח הבריכות		
נטו	ברוטו	
420	532	תל־יוסף
250	310	כפר־יחזקאל

מסיבות פנימיות לא היו בכפר־יחזקאל בריכות־דגים עד השנה האחרונה. עם התוספת במים והמעבר הברור לענפים שאינם מקובלים במשק המעורב המסרתי, נעשה אף הצעד האחרון בכיוון זה — והותקן המדגה. ענף זה הוא משותף ומנוהל כעסק עצמאי, שרווחיו מתחלקים בהתאם להשקעה בימי עבודה. עם זאת ניתן לשער, שהמושב יעשה מאמצים, שלא יתחלפו העובדים בו בתכיפות־יתר, שכן דורש הוא התמסרות וידע ואינו סובל זעזועים.

ראשיתו של הענף בתל־יוסף בשנת 1943/4, עת הותקנו בריכות־דגים גם בבית אלפא ובחפצי־בה. מבין ענפי המשק המדגה הוא הצרכן הגדול ביותר

השוואה בין שלוש צורות משק באיזור חרוד של מים⁵¹. הענף יציב, ובמשך כל השנים כמעט לא השתנה חלקו בהכנסה השנתית ברוטו של המשק (6%—7%).

הדחיפה לפיתוח הענף באיזור, כמוהו כמדגה בעמק בית-שאן, שממדין גדולים יותר, היתה במציאותם של מים מלוחים⁵². יש נטייה להרחיב את שטח הבריכות, על-אף התנגדות השלטונות, שכן יש כמה יתרונות מקומיים לענף: (א) קרקע-החרסית השמן מתאים מאוד לבריכות-דגים, משום שהמים כמעט אינם מחלחלים דרכו; לעיבוד חקלאי, לעומת זה, אין קרקע זה נוח כלל, בגלל חוסר-האווירור שבו. (ב) קרקעות-החרסית מרוכזים בעיקר לאורך אפיקו של נחל חרוד, וקל אפוא למלא את הבריכות מים. לענף גם כמה יתרונות כלליים: לא זו בלבד שההכנסה טובה, אלא גם משלמים את הכסף מיד עם השיווק. אין סכנה של עדפי תוצרת, ולכן מובטחת לענף יציבות משקית (וראה לעיל). גם מבחינת הידע והארגון הגיע הענף לרמה גבוהה.

ט ב ל ה 6

גידולי-החקלאות בתל-יוסף, מולדת וכפרי-יחזקאל בשנת 1960/1⁵³

סיכום

(באחוזים)

ש ל ח ין			ב ע ל										
סלקיסוכר	כתנה	מספוא וגריריק	גידולי מספוא		גידולי מזון		מטעי שלחין		מרגה				
			א	ב	א	ב	א	ב	א	ב			
3—2	1.9	7—6	4.1	6	11.1	55.9	8	19.6	10	3.8	7—6	3.6	תל-יוסף
—	—	—	3—2	3.8	63.1	32	32.0	4	1.1	—	—	—	מולדת
	1.7	1.8	10.2	62.0	4.8	5.9	3.6	—	—	—	—	—	כפרי-יחזקאל

51. כ־2,500 מ"ק לדונאם, כלומר, 3—4 מן הצריכה הממוצעת של דונאם שלחין.

52. מספקים לבריכות מים מלוחים בשיעור של כ־500 מ"ג כלור לליטר, ואילו

בסוף העונה מגיעה כמות הכלור ל־1,500 מ"ג ומעלה.

53. טורים א' מציינים את האחוז מן השטח המעובד של המשק, ואילו טורים ב' —

את אחוז ההכנסה מכלל ההכנסה ברוטו של המשק. כאן נפקד מקומה של כפרי-יחזקאל, והטעם מובן.

54. ההכנסות הן רק של גן-הירק.

מספר בהמות-העבודה בכל יישוב יש בו כדי להבליט את אפייני המיוחד של כל צורת-משק. בכפר-יחזקאל מצויות למעלה ממחצית בהמות-העבודה שבאיזור כולו⁵⁵; מספר בהמות-העבודה במולדת ובתל-יוסף הוא שווה. מובן, שעם הכנסתם לשימוש של הטראקטור ושל המכוננית ירד ערכן, שהרי בעבר שימשו הן להריש והן להובלה⁵⁶, ואילו עתה הן משמשות רק להעברת יבולים ומשאות, בייחוד בכפר-יחזקאל. רכישת בהמת-עבודה ואחזקתה זולות ללא ספק מאלה של המכונה, מה גם שהמשק האינדיבידואלי הצמוד לחצר, אינו זקוק למכוננית, אם בשל המרחקים הקטנים ואם בשל משקלם המועט, יחסית, של היבולים והמשאות. למשק השיתופי אין כמעט צורך בבהמות-עבודה, שכן השיווק נעשה במכוניות או בפלאטפורמות. זאת ועוד, שטחי הפלחה והמרעה הנרחבים של תל-יוסף ומולדת רהוקים מן הבית, ולכן יש צורך במכוניות, הן גדולות (לאיסוף היבול) הן קטנות (גיפיים וטנדרים).

5. מלאכה ותעשייה⁵⁷

המגמה לגוון את המשק ולהגדיל את מספר מקורות התעסוקה וההכנסה הביאה לטיפוח מפעלי מלאכה וחרושת במשק השיתופי, החל במלאכות לצרכי המשק עצמו (נגרות, מכונאות, סנדלרות וכו') וכלה במפעלי-תעשייה גדולים יותר, המייצרים בשביל השוק.

לתל-יוסף תעשיית-מתכת ובית-דפוס, המעסיקים יחד 40—50 פועלים, רובם מן החוץ⁵⁸. מפעל-המתכת של תל-יוסף, כמוהו כמפעלי-מתכת אחרים במשקי האיזור (פלג"ם, בית-השיטה), מתמחה בכמה מוצרים, כגון מכונות חשמליות לפריסת לחם ועגלות מיכאניות לפיזור זבל. בית-הדפוס עובד בעיקר בשביל מוסדות התנועה הקיבוצית.

במולדת צד זה של המשק אינו מפותח עדיין. בעבר היה בה בית-חרושת למשחות "גלבווע", אך באמצע שנות החמישים נסגר. היום יש למולדת שני

55. ביישובים העבריים של עמק חרוד ורמות-כוכב מצויות כ-120 בהמות-עבודה.

56. ב-1947 עדיין מילאו בהמות-העבודה תפקיד חשוב בתל-יוסף; האירויה מנתה למעלה מ-30 ראש, וכמספר הזה סייחים. ראה: בעמק, עמ' 24.

57. ראה הערה 60.

58. בשנה האחרונה הכניסו שני המפעלים 18% מן ההכנסות ברוטו של המשק, ואילו בשנת 1953 — כ-7% בלבד.

השוואה בין שלוש צורות משק באיזור חרוד

מפעלים לעבודות-חוץ: מסגרייה וציוד כבד. שני המפעלים מייצרים כ-5% מן הייצור ברוטו של המושב.

נוסף לכך יש מפעלים אזוריים של המועצה האזורית, ברובם בקרבת תל-יוסף ועין-חרוד, ובראשם "תנובה" תל-יוסף. זוהי אחת המחלבות הגדולות בארץ. המפורסמת בעיקר בגבינותיה. כן יש בית-אריזה לפרייהדר, מוסך אזורי ובית-חרושת לכיבוש זיתים "הזית". כל אלה נוטלים מעפולה חלק גדול מן הפונקציות שנועדו לה כיישוב עירוני מרכזי. עם זאת מן הראוי לציין, שרוב העובדים במפעלים באים מעפולה ומיישובים עירוניים אחרים, כמו, למשל, בית-שאן⁵⁹. אנשי המשקים ממלאים על-פירוב את תפקידי המנהל והפיקוח במפעלי המלאכה והתעשייה.

ג. סיכום

התנאים הטבעיים מהווים את המסגרת הכללית, ואילו צורת ההתיישבות וגורמים אחרים קובעים את טיפוס המשק ואת אופי ענפיו⁶⁰. הגורם הגיאוגרפי הבולט במולדת, שהיא הצעירה מבין שלושת היישובים, הוא גורם שלילי: המחסור במים. אך גדולה לא פחות חשיבותו של הגורם האנושי, הקשור בצורת ההתיישבות, שכן הודות למרצם של אנשי המושב ולכושר ארגונם הושג המאכסימום מן התנאים הקיימים, שהכתיבו את המציאות המשקית. ואכן, מצומצמים הם שטחי-השלחין מכל הסוגים, וגידולי-הקיץ מוגבלים למינימום ההכרחי. רוב המאמצים מוקדשים לפלחה (גידולי-חורף) ולענף בעלי-החיים, הן האינטנסיבי (רפת ולול) והן האקסטנסיבי (צאן ובקר לבשר).

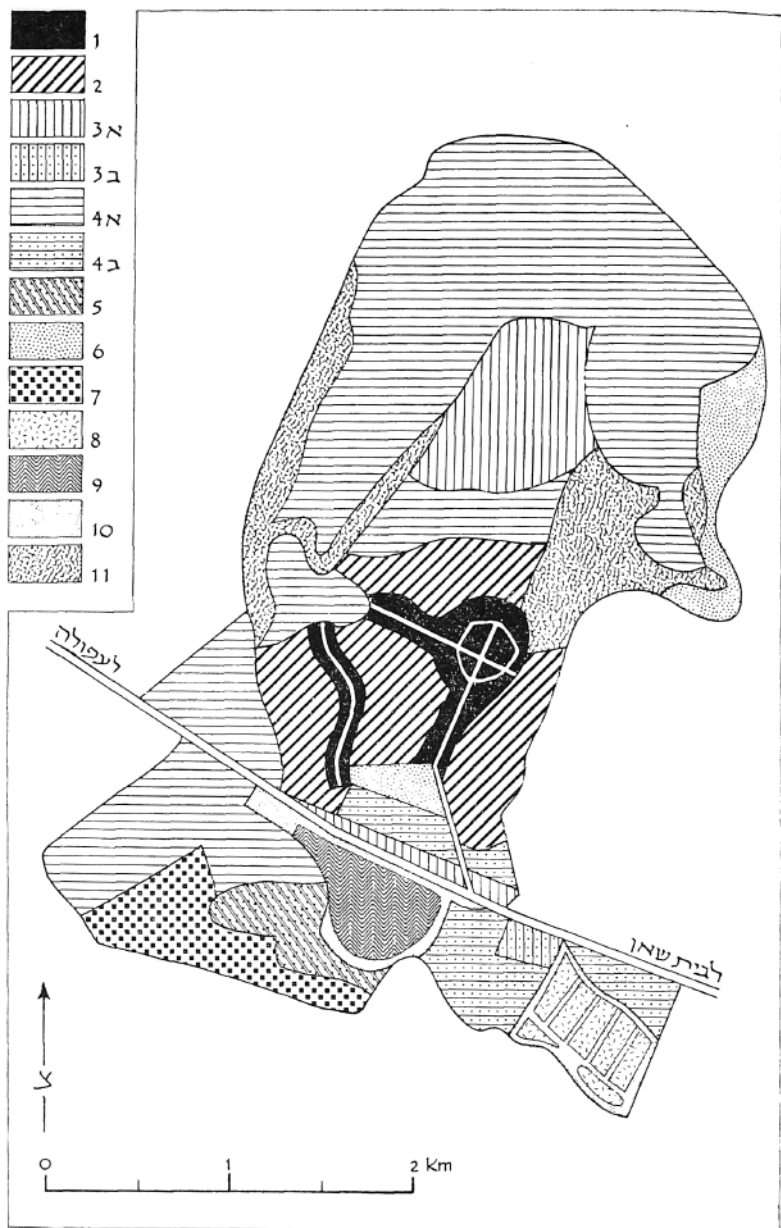
תל-יוסף, המייצגת את המשק הקיבוצי של האיזור, היא מיזוג נאה של גורמים טבעיים ואנושיים. יותר מחברי מולדת וכפרי-יחזקאל מועסקים חברי תל-יוסף בענפי-ייצור ובעיסוקים רבגוניים, במגמה להגדיל את הכנסות

59. מן הראוי לציין, כי מרבית השכירים היהודים פנו אל מפעלי-החרושת, ואילו השכירים מן הכפרים הערביים (טייבה, נאעורה) מועסקים, בדרך-כלל, בחקלאות בעונות הבערות (כגון בקטיף).

60. בעניין זה ניתן לערוך השוואה כללית עם מחקר דומה ומקיף, שפורסם אשתקד. ראה: י. בן-אריה, י. נשיב וש. רייכמן, השימוש החקלאי בקרקע החוף של הכרמל הדרומי, מחקרים, ג, בייחוד עמ' 58-64.

הקולקטיב. גם תל־יוסף היא משק־שיווק, אולי לא פחות ממולדת, ואילו לכפר־יחזקאל עדיין אופי של משק־מחיה, המייצר כדי לספק את צריכתו העצמית.

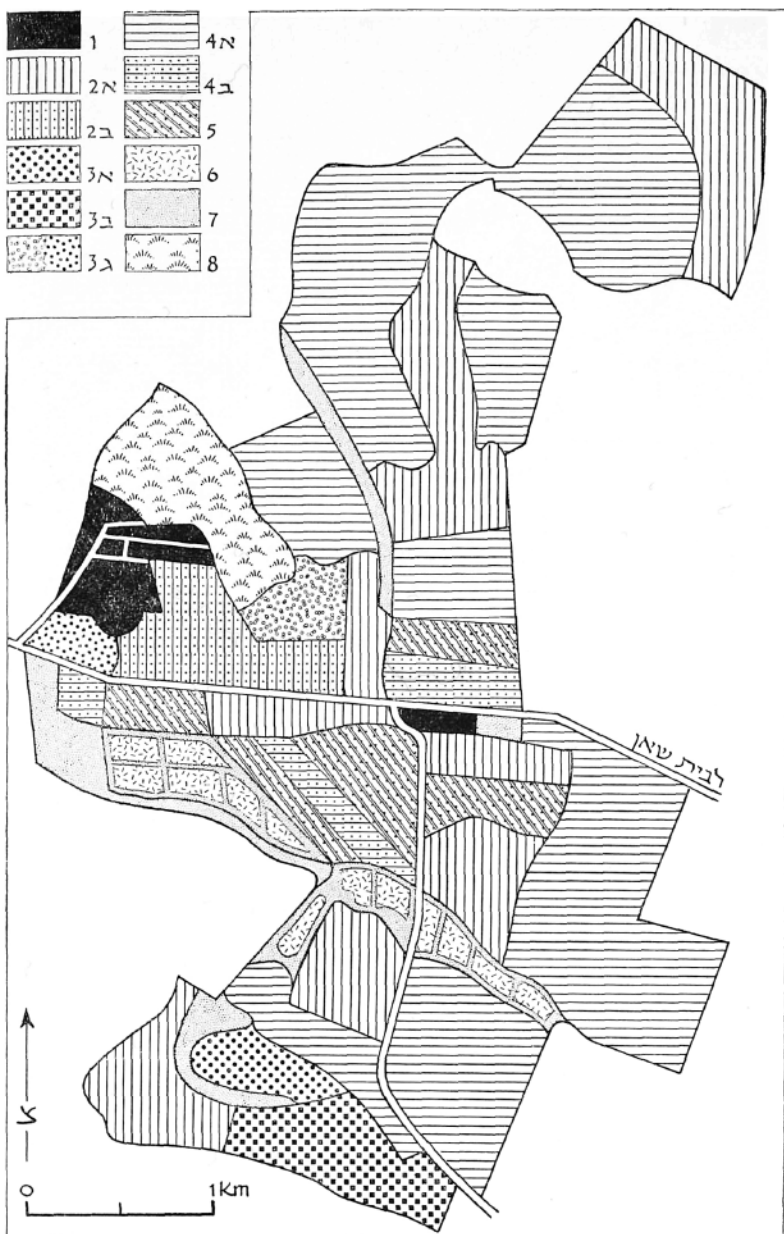
השקפת המשק המעורב הטביעה את חותמה על מושב־העובדים אף יותר מן הגורמים הגיאוגראפיים. עדיין מושם הדגש בענפים המסרתיים של המשק המעורב, כגון הלול והרפת. אך, כאמור, יש נטייה בולטת לעבור לעיבודים קולקטיביים, כגון: פרדס, גידולי־תעשייה ובריכות־דגים. מסתבר אפוא, שכפר־יחזקאל נהפכת לאט־לאט ממשק פרטי למשק משותף, ממשק־מחיה, בעל מידה רבה של אוטארכיה, למשק־שיווק, המייצר בראש ובראשונה בשביל השוק הסיטוני ומפעלי־החרושת. נראה, שמגמה זו אף תלך ותגבר במרוצת־הזמן.

ציור 1

השימוש החקלאי בקרקעות כפרי-יחזקאל

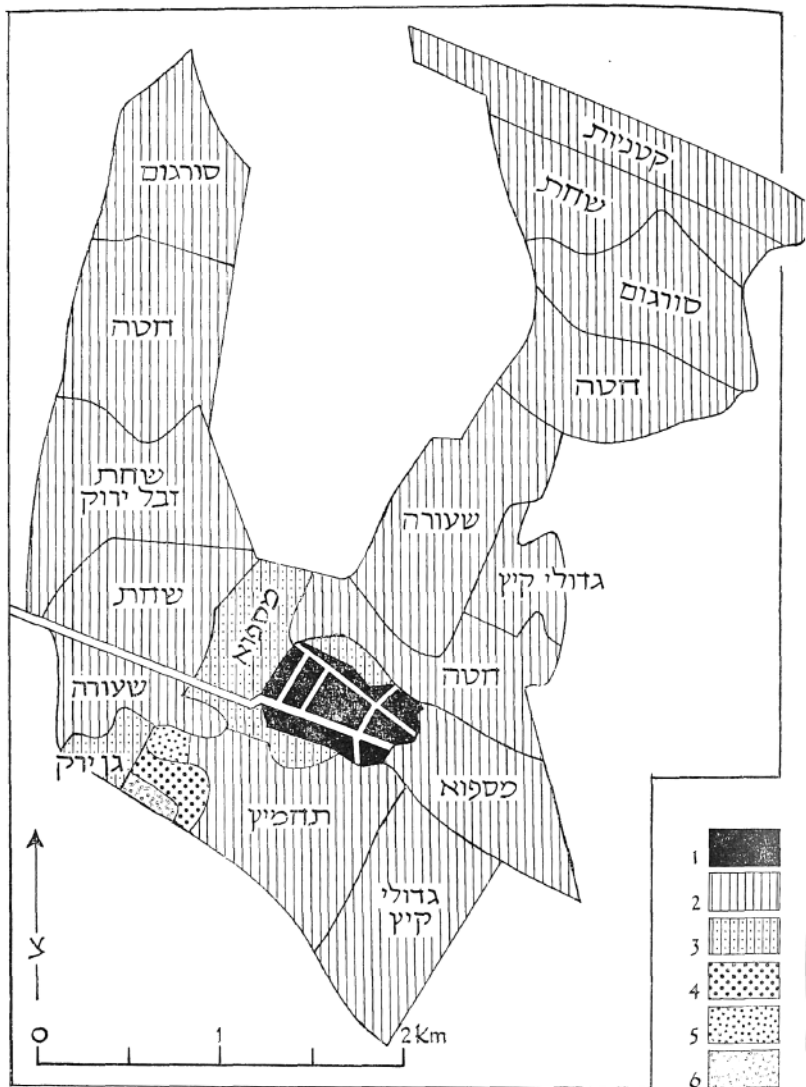
1. יישוב; 2. חלקות סמוכות ליישוב בעיבוד שלחין; 3א. גידולי-מזון — בעל; 3ב. גידולי מזון — שלחין; 4א. מספוא — בעל; 4ב. מספוא — שלחין; 5. גידולי-תעשייה; 6. כרם; 7. הדרים; 8. בריכות-דגים; 9. אגם; 10. אדמה מוברת; 11. בתרונות.

ציר 2

השימוש החקלאי בקרקעות תל-יוסף

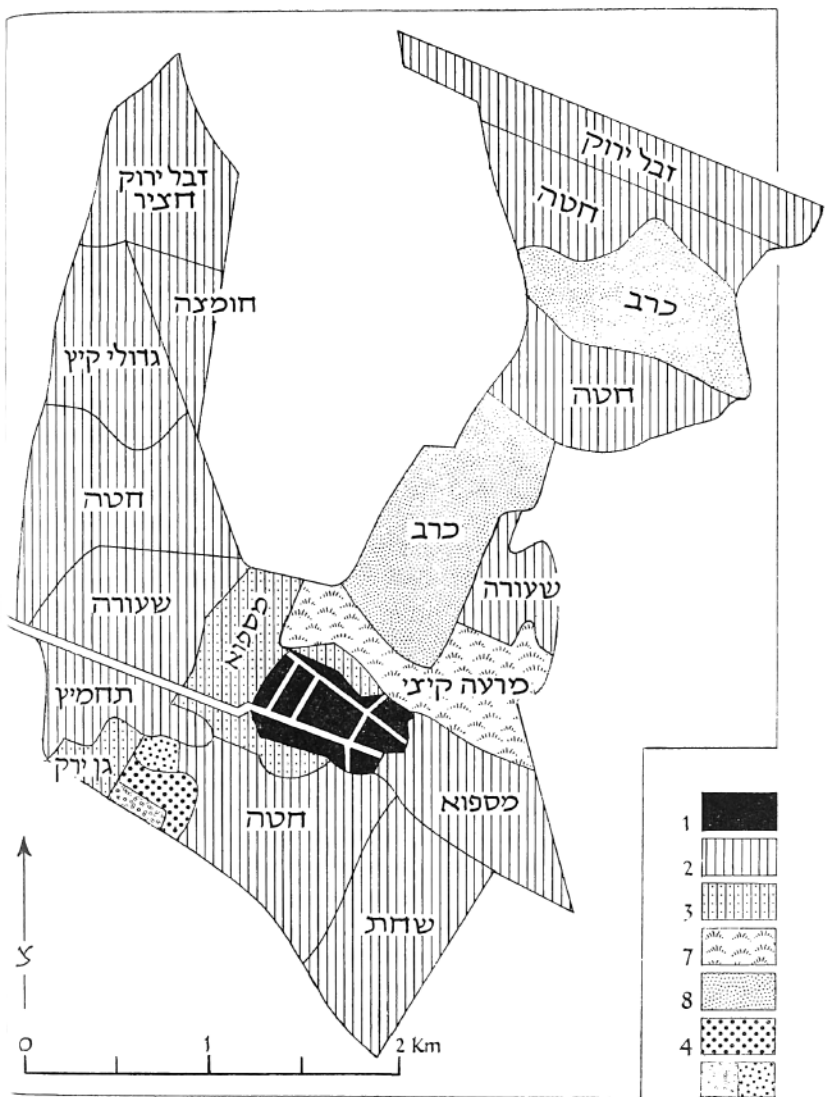
1. יישוב; 2. א. גידולי-מזון — בעל; ב. גידולי-מזון — שלחין; 3. א. מטע-זיתים; ב. מטע-
 הדרים; 3. מטע-שלחין נשירים — כרם; 4. א. גידולי-מספוא — בעל; ב. גידולי מספוא —
 שלחין; 5. גידולי-תעשייה; 6. בריכות-דגים; 7. אדמה מוברת; 8. מרעה מגודר.

ציור 3 א

מחזור זרעים בקרקעות מולדת (תשי"ט)

1. יישוב; 2. גידולי־בעל; 3. גידולי־שלחין; 4. מטעי־זיתים; 5. מטעי־גפנים; 6. עצי־פרי נשירים; 7. מרעה; 8. כרם.

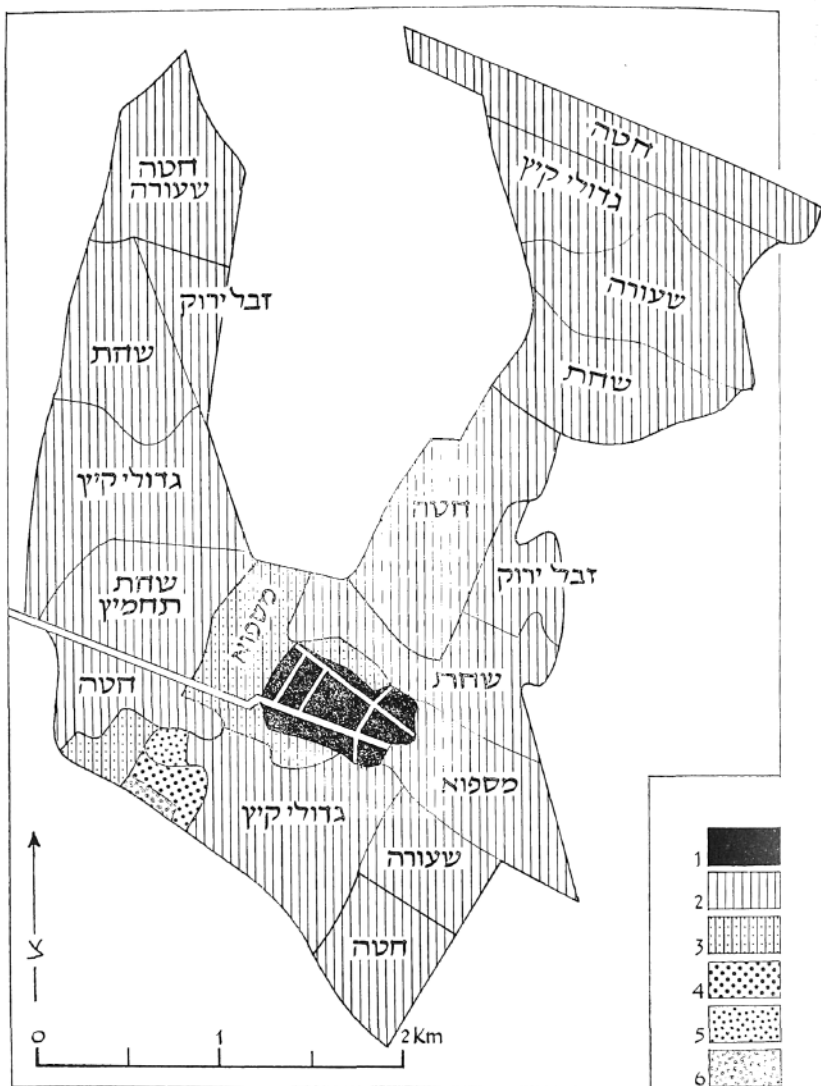

ציור 3 ב

מחזור זרעים בקרקעות מולדת (תש"ד)

1. יישוב; 2. גידולי-בעל; 3. גידולי-שלהין; 4. מטעי-זיתים; 5. מטעי-גפנים; 6. עצי-פרי ונשירים; 7. מרעה; 8. כרם.

ציור 3 ג

מחזור זרעים בקרקעות מולדת (תשכ"א)

1. יישוב ; 2. גידולי-בעל ; 3. גידולי-שלחין ; 4. מטעי-זיתים ; 5. מטעי-גפנים ; 6. עצי-פרי נשירים ; 7. מרעה ; 8. כרם.

[121]